

Ewa Gruszczyńska

Den polska dativens semantik: hur överförs den till svenska?

Till de polska morfologiska kategorier som saknar motsvarighet i svenska hör kaskuskategorin¹ och inom denna kategori verkar dativ vara mest intressant. Traditionellt räknas dativen till de marginella kaskusen eftersom den (vid sidan om instrumentalis) har den lägsta frekvensen bland polska kaskus. Å andra sidan stiger dativens frekvens väsentligt om man gör beräkningar separat för levande och icke levande substantiv.² Att dativen tillhör de kaskus som dominerar bland levande substantiv gör att man kan ifrågasätta påståendet om dativens marginella position. Ett stort antal publikationer ägnade åt dativ som givits ut under den senaste tiden,³ vittnar om dess speciella karaktär och position bland andra kaskus.

¹Förutom genitiv som markeras morfologiskt med tillägg av -s (ändelsen -a kvarstår i nusvenskan i vissa prepositionsuttryck) samt dativ/ackusativ former av personliga pronomen som kvarlever i dagens svenska; med "kaskus" menar jag "yt-kaskus" och inte "djupkaskus".

²Se Laskowski, R., Statystyczna struktura gramatycznej kategorii przypadku w polskim tekście mówionym. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* DCCCXV, *Prace Językoznawcze*, z. 84, Kraków, s. 119-140.

³Här kan nämnas bl.a. Wierzbicka, A., *The meaning of a Case. A Study of the Polish Dative*. [I:] *Case in Slavic*. Columbus, Ohio 1986; Szuprczyńska, M., *Pozycja składniowa frazy celownikowej w zdaniu polskim*. Toruń 1996; Rudzka-Ostyń, B., *The Polish dative*. [I:] *The Dative*. Amsterdam/Philadelphia 1966; Janda, L., *A geography of a Case Semantics. The Czech Dative and the Russian Instrumental*. Berlin/New York 1993; Durst-Andersen, P., *Russian Case as Mood*, *Journal of Slavic Linguistics* 4:2, 1996, s. 177-273. Se också Kozłowska-Raś, R., *Polska substantiviska dativkonstruktioner och deras svenska motsvarigheter*. [I:] *Studia Scandinavica* 11. Gdańsk 1988, som innehåller listor över polska dativkonstruktioner jämförda med motsvarande

Bland dessa publikationer dominerar de som beskriver semantiska aspekter av dativen. I rent formella beskrivningar av den polska dativen, där dativen betraktas som en syntaktisk kategori, uppmärksammas dock ibland även de semantiska funktioner som fylls av dativen i vissa typer av satser. Det rör sig oftast om satser där dativen traditionellt tolkas som "dativus commodi/incommodi" och "dativus possessivus".⁴ I föreliggande artikel avser jag analysera vilka semantiska funktioner som i polska texter fylls av ovannämnda dativtyp och om, och i så fall hur, dessa funktioner överförs till svenska. Som illustrationsmaterial används H. Sienkiewicz' texter och översättningar av dessa till svenska.⁵

1. Dativus commodi och incommodi

Termerna "dativus commodi/incommodi" (nyttans/skadans dativ) är kanske mest levande av alla de klassiska termer som skapats i samband med beskrivningen av dativ i olika språk. Med dem menas sådana användningar av dativformer som

svenska språkformer; utgångspunkt för analysen utgör Fillmores djupkasussystem.

⁴Även Szuprczyńska M., op. cit. har ägnat ett separat kapitel åt dativus possessivus trots den rent formella karaktären av hennes beskrivning av dativen.

⁵Denna analys ingår i mina studier kring översättning av emotionellt laddade språkenheter från polska till svenska. Studierna baserar sig på ett material som består av tre berättelser och en roman och deras svenska översättningar:

1. *Janko Muzykant* (förkortning: JM) med tre översättningar till svenska: *Janko den lille musikanten* 1886 (anonymt), *Janko musikanter* 1894 (anonymt), *Janko musikanter* 1994 (av Lennart Ilke);

2. *Bądź bogosławiona* (förkortning: BB) med tre översättningar till svenska: *Lotusblomman* 1895 (anonymt), *Var välsignad* 1905 (av E. Weer), *Var välsignad* 1966 (av Johan Malm).

3. *Jamiol* (förkortning: J) med två översättningar till svenska: *Skyddsengel* 1886 (anonymt), *Engeln* 1897 (av E. Weer).

4. *Ogniem i mieczem* (förkortning: OM) med en översättning: *Med eld och svärd* 1945 (av Ellen Anckarsvärd).

signalerar att handlingen sker till dativreferentens fördel eller nackdel. Rent formellt rör det sig (oftast men inte bara) om satser som återges med hjälp av det tvåställiga satsschemat:

$$\text{NP}_{\text{nom}} - \text{V}_{\text{fin}} - \text{NP}_{\text{acc}} - (\text{NP}_{\text{dat}})$$

Dativens nominalfras anses här vara syntaktiskt icke obligatorisk. Dess närvaro styrs inte av verbet utan är semantiskt motiverad.⁶ Traditionellt förknippas dativ med indirekt objekt i denna typ av satser.⁷

Trots att begreppen "commodi/incommodi" används i samband med dativ är det verbets betydelse (eller bredare kontext i de fall där verbet är likgiltig) som bestämmer om handlingen är bra eller dålig för dativens referent. Vad är det då för semantisk funktion som dativen fyller? För att kunna svara på den frågan skall jag närmare analysera några exempel.

1.1. Konstruktioner med verb vars betydelse innehåller den semantiska komponenten 'att ge'

En dativ vid ett verb som innehåller den semantiska komponenten 'att ge' betraktas som prototypisk av flera lingvister. Den är central såväl för Rudzka-Ostyń som beskriver polsk dativ,⁸ som för Janda, i hennes beskrivning av tjeckisk

⁶Det formella kravet på NP_{dat} är mycket svagt här. Det förefaller vara starkast vid verb med komponenten 'att ge' och svagast vid deras antonymer. Jämf. Szuprczyńska, M. op. cit., s. 103.

⁷Här kan nämnas Szober, S., *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa 1962., s. 350-352, som identifierar dativ med indirekt objekt. Kozłowska-Raś, op. cit., nämner denna konstruktion som "huvudkonstruktion" i sin beskrivning av polsk dativ och Rudzka-Ostyń, op. cit., som skriver följande: "the Polish dative exhibits a number of uses, the most typical of which involve ditransitive syntax" (s.345).

⁸Rudzka-Ostyń, B. op. cit.

dativ.⁹ För Wierzbicka som har gjort den hittills mest detaljerade beskrivningen av den polska dativen ur semantisk synpunkt, kan "dative (...) be identified as the case used to designate the recipient in the sentences of GIVING (...). In this prototypical use, something happens to an object because an agent is doing something to it, intending another person to come to have it because of that (...):

"X did something to thing Y
 wanting person Z to come to have Y
 something happened to Y because of that
 one could think this (at that time):
 Z will come to have Y because of that"¹⁰

Av det samlade materialet framgår att de mest frekventa motsvarigheterna till de polska dativkonstruktionerna av denna typ är prepositionslösa förbindelser av verb och personliga pronomen eller substantiv, som i följande exempel:

- (1) *Nagle rozplakata się rzewnie, dała katarzyniarzowi sześć groszy i napila się jeszcze wódki.* J
 Plötsligt brast hon ut i en ömklig gråt, gaf *positivspelaren* sex groschen och beställde sig ännu ett glas brännvin. 1897¹¹
- (2) (...) *Pan Bóg da mi w niebie prawdziwe skrzyпки?* JM
 (...) låter inte Gud *mig* få en fiol i himlen? 1886
 Tror du också att Gud skall ge *mig* en verklig fiol när jag kommer till himmelen? 1894
 Ska vår Herre ge *mig* en riktig fiol uppe i himlen? 1994

⁹Janda, L., op. cit.

¹⁰Wierzbicka, A., *The Semantics of Grammar*, 1988, s. 392.

¹¹Översättningarna citeras med oförändrad, äldre svensk stavning.

- (3) *Jakiś ogromny spokój był w lesie, który dziecku
dodawał otuchy.* J
(...) och skogens högtidliga tystnad ingaf *barnet* mod. 1886
Det låg liksom en oändlig ro öfver skogen, och detta gaf
barnet mod. 1897

Vid vid sidan om prepositionslösa förbindelser som motsvarar polsk dativ förekommer också prepositionsuttryck. Meningen (1) har i en annan översättning fått följande form:

Så brast hon ut i snyftningar, gaf sex gros *åt*
positivhalaren och drack mer brännvin. 1886

där den polska dativen motsvaras av ett svenskt prepositionsuttryck *åt* + substantiv. Traditionellt anses att skillnaden mellan prepositionslös konstruktion och konstruktion med prepositionsuttryck, som ovan, bara finns på ytan (surface difference), medan djupstrukturen är densamma i båda fallen. Överensstämmelsen mellan de båda översättningarna (prepositionslösa och med prepositionsuttryck) borde vara fullständig (om man undantar förändringar på det lexikala planet). Om man emellertid utgår från påståendet att "surface differences point to differences in meaning"¹² och att "every grammatical construction encodes a certain meaning, which can be revealed and rigorously stated, so that the meaning of different constructions can be compared"¹³ så är frågan om semantisk skillnad mellan de två ovannämnda översättningarna av konstruktionen med dativ i exempel (1) svår att undkomma.

För att förklara semantiska funktioner används i denna studie bl.a. av

¹²Wierzbicka, A., op. cit., s. 14.

¹³Ibid.

Fillmore¹⁴ skapade grundtermer, s.k. semantiska roller. Till skillnad från Fillmores djupstrukturella analys behandlas i föreliggande analys ytstruktur och ytkasus. Djupstrukturanalysen har (som flera lingvister påpekat¹⁵) begränsade möjligheter att beskriva språk med väl utvecklade kasussystem, som polskan. Däremot är vissa av Fillmores termer som t. ex. AGENT eller EXPERIENCER mycket nyttiga för att förklara semantiska funktioner hos ytkasus. Det är alltså inte sällan som Fillmores termer används just för att beskriva semantiska funktioner av ytkasus (Janda 1993, Kozłowska-Raś 1988, Rudzka-Ostyn 1996, Wierzbicka 1988, Langacker 1987). Eftersom termerna omdefinierats flera gånger av Fillmore själv,¹⁶ och eftersom de används av olika lingvister på lite olika sätt, så är det nödvändigt att fastställa i vilken betydelse de kommer att användas här. Ambitionen för denna studie har varit dels att inte använda fler roller än vad som är absolut nödvändigt, dels att hitta termer som är begripliga. Det är huvudsakligen följande semantiska roller som förefaller vara lämpliga för en kontrastiv analys av dativen:

AGENT – markerar¹⁷ varelse som är initiativtagare till handlingen;

OBJECT – markerar föremål som berörs av handlingen;

PATIENT – markerar varelse som är påverkad av eller är deltagande i handlingen;

Den sistnämnda rollen delas i två underroller:

RECEIVER – markerar varelse som är mottagare av en handling och mot

¹⁴Fillmore, C.J., The Case for Case, [i] *Universals in Linguistic Theory*, ed. E. Bach, T. Harms, New York, s. 1-88.

¹⁵Se Szuprczyńska, M., op.cit., s. 24.

¹⁶I den första versionen från 1968 (Fillmore 1968) nämns 6 semantiska roller: Agentive, Objective, Dative, Factive, Instrumental, Locative. Två år senare (Fillmore 1970) delar han in Dative i: Experiencer, Goal, Benefactive.

¹⁷Termen "att markera" används här efter Kozłowska-Raś, op.cit.

vilken handlingen är avsiktligt riktad;

EXPERIENCER – markerar varelse som berörs av handlingen men som inte deltar i handlingen.¹⁸

Låt oss återkomma till meningen (1) och dess översättningar. Båda översättningarna beskriver samma situation, men som Langacker¹⁹ skulle skriva, skiljer de sig åt semantiskt. I översättningen från 1886 används prepositionen "åt" som uttrycker vägen från AGENT till RECEIVER i översättningen från 1897 uttrycks däremot ett tillstånd där RECEIVER har blivit ägaren (åtminstone tillfällig): "These sentences have the same truth value and can be used to describe the same event, but I suggest that they nevertheless differ semantically (...). I do not claim that the notion of path is lacking in [the sentence without the preposition] or the notion of possession is lacking in [the sentence with the preposition]; both are present to some degree in each sentence. (...) I will say that the two sentences present the scene through different images."²⁰

Svenska språket har bättre möjligheter än polska att i detta fall uttrycka skillnaden mellan vägen från AGENT till RECEIVER och tillståndet där RECEIVER har blivit ägaren. En sådan skillnad är svår att observera för polska

¹⁸Kozłowska-Raś (1983) använder i sin analys samma indelning av semantiska rollen PATIENT i RECEIVER och EXPERIENCER efter B. Brodda (Brodda, B., /K/overta Kasus i svenska, *Papers from the Institute of Linguistics*, Univ. of Stockholm, Stockholm 1973) som använder den istället för Fillmores DATIV (från 1968).

¹⁹Langacker, R., *Foundations of Cognitive Grammar*, Volume I. 1987.

²⁰Langacker, R., op. cit., s. 39. Langacker ger naturligtvis engelska exempel men enligt min uppfattning återspeglar de samma fenomen som i de citerade polsk/svenska exemplen: "Consider the rule of Dative Shift, which supposedly derives sentences like (13)(b) from underlying structures like (13)(a).

(13)(a) *He sent a letter to Susan.*

(b) *He sent Susan a letter.*

[...] Because (13)(a) employs the preposition *to*, it emphasizes the path traversed by the letter with Susan as goal. By contrast, (13)(b) emphasizes the resulting state in which Susan possesses the letter."

språket i den analyserade typen av satser med verbet *dać* (att ge) eftersom ersättning av dativ med prepositionsuttryck enbart sker i vissa svårbestämda semantiska kontexter.²¹ Problemet är mycket komplicerat och kan därför inte behandlas inom ramen för denna studie. Mindre kontroverser väcker däremot konstruktioner med andra verb där dativ formellt kan ersättas med prepositionsuttryck.

1.2. Konstruktioner med andra transitiva verb

Här ingår en stor grupp av verb utom de som innehåller den semantiska komponenten 'att ge' och deras antonymer. Det är svårt att fastställa vilka och hur många de är eftersom dativens närvaro inte styrs av verbet, dvs. den är inte obligatorisk. Det rör sig om satser som har följande satsschema:

$$NP_{\text{nom}} - V_{\text{fin}} - NP_{\text{acc}} - (NP_{\text{dat}} \parallel \textit{dla} NP_{\text{gen}})$$

Dativen kan alltså ersättas med prepositionsuttrycket *dla* NP_{gen} varvid satsen inte tappas sin "kommodala" betydelse, dvs. informationen består i att handlingen är till referentens fördel. Två konstruktioner som till synes inte skiljer sig åt semantiskt är här alltså möjliga. Men dessa formellt konvertibla fraser används lite olika och skillnaden verkar vara samma som mellan svenska prepositionslösa förbindelser och prepositionsuttryck. De förstnämnda betonar tillstånd där RECEIVER har blivit ägaren, de andra - vägen från AGENT till RECEIVER. Den polska dativen har i de flesta fall fått prepositionslösa svenska motsvarigheter i översättningarna av den här typen av satser. Se följande exempel:

(4)	<i>Zbuduje ci pałac z kryształu (...).</i>	BB
	Så skall jag bygga <i>dig</i> ett palats af kristall (...)	1895
	Då skall jag kanske bygga <i>dig</i> ett kristallslott (...)	1905
	Då... bygger jag <i>dig</i> ett palats av kristall (...).	1966

²¹Se Szupreczyńska, M. op. cit., s. 100-102.

Översättningarna med prepositionsuttryck är färre än översättningarna utan. Orsaken kan ligga i en tendens att översätta polska prepositionslösa fraser med svenska prepositionslösa fraser och därmed presentera "the scene through the same image" eftersom båda språken har samma möjligheter i det här fallet.

1.3. Konstruktioner med verb som är antonymer till verb med komponenten 'att ge'

Här ingår de flesta transitiva verb som är antonymer till verb med komponenten 'att ge' t. ex. *zabierać* (att ta), *kraść* (att stjäla). Dativen kan ej ersättas med prepositionsuttryck i denna typ av satser men det finns möjlighet att ersätta den med ett possessivt pronomen eller ett adjektiv.²² Materialet visar att semantiska funktioner som fylls av denna typ av polsk dativ, är svåra att överföra till svenska. Låt oss analysera två exempel:

- (5) — *Pamiętaj, sierotko — rzekła — co ci²³ mówił dobrodziej,
kiej ci matkę śniegiem przysypywali (...).* J
- Kom ihåg, du lilla föräldralösa, hvad presten sade *dig*,
när *din* mor begravs under snön (...). 1886
- Kom ihåg, stackare, — sade hon — hvad hans vördighet
sa' åt *dig* då han kasta' snö öfver mor *dins* kista (...). 1897

Ordet *ci* har tre semantiska funktioner som griper i varandra: det uttrycker PATIENT, en possessiv relation mellan dativens referent och objektet ('twoja matka', 'din moder') samt ytterligare en "kommodal" relation som är svår att

²²Trots den possessiva funktionen kan dativen i en sådan typ av satser inte räknas som "dativus possessivus" utan tillhör en mellangrupp (jämf. Szuprzyńska, M., op. cit., s. 104.

²³Den första formen *ci* är en typisk dativ som markerar RECEIVER av handlingen och den överförs till svenska antingen genom det personliga pronominet *dig* som har samma semantiska funktion av RECEIVER eller med prepositionsuttrycket *åt dig*.

definiera men som preliminärt kan beskrivas som en "emotionell relation mellan dativens referent och objektet".²⁴

Låt oss jämföra två konstruktioner för att göra detta tydligare:

(...) <i>kiedy</i>	<i>twoją matkę</i>	<i>śniegiem przysypywali.</i>
(...) när	din mor	med snön de/man täckte

(...) <i>kiedy</i>	<i>ci</i>	<i>matkę</i>	<i>śniegiem przysypywali.</i>
(...) när	du/ _{dat}	mor	med snön de/man täckte

I den första meningen används det possessiva pronominet för att uttrycka possessivitet och bara det (om man vill säga att det var 'din mor'), medan den andra konstruktionen med dativ används för att förutom possessivitet uttrycka att dativens referent är PATIENT och att den är emotionellt berörd av handlingen (om man vill säga att det var 'din mor och det som hände henne var något dåligt för dig'). Konstruktionen med dativ är emotionellt laddad medan konstruktionen med det possessiva pronominet är emotionellt likgiltig. Anna Wierzbicka beskriver sådana konstruktioner med dativ på följande sätt:

"Something bad/good happened to person Y related to person Z
Y came to be different because of that
it was bad/good for Z
one could think this:
Z will feel something because of that."²⁵

Samma typ av dativ förekommer också i följande mening:

²⁴Här måste nämnas att det i alla dativkonstruktioner, där det genom dativen uttrycks en emotionell relation mellan dativens referent och objektet, tillkommer en emotionell relation, nämligen en relation mellan sändare och dativens referent och dessa två funktioner griper in i varandra.

²⁵Se Wierzbicka, A., op. cit., s. 405.

- (6) — *Sąsiad to zły, mości namiestniku, który substancyjną* OM
mi zniszczył, z włości mnie ruguje, syna mi zabił (...).

En elak granne, som förstört *min* skörd,

förföljt mig på mitt eget gods och dödat *min* son. 1945

Här uttrycker *mi* inte bara den possessiva relationen utan också att handlingen väckt vissa känslor hos dativreferenten (jämf. med konstruktioner som istället för dativ innehåller enbart possessiva pronomen: *syna mojego zabił* eller *moją substancyjną zniszczył*).²⁶ Om känslorna är negativa, som i det här fallet, eller positiva framgår av hela satsens struktur. Dativen är ansvarig bara för själva laddningen.²⁷

Som man ser har den polska dativkonstruktionen som i exemplen (5) och (6) översatts med svenska possessiva pronomina och relationen som uttrycks av Wierzbicka som "Z will feel something because of that" försvinner helt och hållet. Därmed försvinner också den semantiska rollen av PATIENT (markerat av dativ). Man kan fundera om det överhuvudtaget går att översätta dessa polska meningar till svenska och nå full semantisk ekvivalens. Det är kanske möjligt med lexikala medel, t. ex. *En elak granne, som förstört min skörd för mig*, men det faktum att ingen av översättarna i de fall jag funnit har gjort ett sådant försök vittnar om svårigheterna att överföra denna specifika funktion av polsk dativ till svenska.

²⁶Observera att för att använda en sådan dativ måste dativens referent vara medveten om handlingen (eller måste ha möjlighet att få veta). Man kan inte säga *Zniszczyli mu dom* (De har förstört han_{dat} hus) om dativens referent är t. ex. död. Då väljer man konstruktion med possessivpronomen. Dativen förutsätter att handlingen påverkar dativens referent och därför kan tolkas som emotionellt laddad.

²⁷I rysk facklitteratur beskrivs en sådan dativ som "datel'nyj zainteresovannosti", se Рахилина, Е.В., Отношение принадлежности и способы его выражения в русском языке (дательный possessивный), *Научно-техническая информация*, серия 2, н. 2, Moskva 1982.

2. Dativus possessivus

Den polska possessiva dativen förekommer i satser där dativens referent är ägare av objektet Y och ofta är objektet en del av dativreferentens kropp:²⁸

- (7) (...) *policzki i piersi wpadały mu coraz głębiej* (...) JM
 Det skar en i hjertat att se *hans* insjunkna
 bröst och *hans* utnärmlade kinder. 1886
 (...) *kinderna* och *brösten* sjönko in allt djupare
 och djupare... 1894
 (...) men *kinderna* och *bröstkorgen* sjönk in
 mer och mer (...). 1994
- (8) *Przypomniawszy to sobie, byłaby się rozplakata* J
z żalu, ale że zziębły jej nogi i kolana, więc
*rozplakata się z zimna.*²⁹
 Hon skulle ha gråtit af sorg om icke *hennes* ben
 och knän varit så genomfrusna; nu grät hon af köld. 1886
 Vid tanken derpå skulle hon ha kunnat brista ut i gråt
 af sorg, men som *hennes* händer och fötter värkte
 af köld, så grät hon för det i stället. 1897

Dativformerna uttrycker här possessivitet och oftast översätts de till svenska med possessivpronomen. Förutom possessivitet markerar dativen här även den semantiska rollen av EXPERIENCER, dvs. den varelse som berörs av handlingen

²⁸Den kan ersättas med possessiv genitiv, med possessiva pronomen eller med possessiva adjektiv.

²⁹I exempel (8) har vi ytterligare ett morfologiskt problem. Formen *jej* är en synkretisk form: dativform av det personliga pronominet "ona" = genitiv. Ordet och därmed hela konstruktionen är därför dubbeltydig trots att de flesta polska mottagare skulle tolka formen som dativ och inte som genitiv.

men som inte deltar i handlingen frivilligt eller avsiktligt. Dativen i polskan gör det möjligt att uttrycka det som händer med någons kroppsdel som om det har hänt med hela personen: "part of the body viewed as an aspect of the person" som Wierzbicka skrev, eller med andra ord: "things that happen to a part of a person's body (...) viewed as something that has happened to the person himself"³⁰. Se också i följande exempel:

(9)	<i>Porucznik spojrzal i twarz mu się rozjaśniła.</i> ³¹	OM
	<i>Löjtnantens ansikte sken upp, när han fick
syn på hästen.</i>	1945
(10)	<i>A nad wąskimi ustami zwieszał mu się cienki wąs (...).</i>	OM
	<i>(...) och över de tunna läpparna hängde lätta
mustascher.</i>	1945
(11)	<i>Perłowa muszla wysunęła mu się z wolna z dłoni (...).</i> ³²	BB
	<i>Den strängade perlmusslan föll ur hans hand (...).</i>	1895
	<i>Pärlmusslan föll ur hans hand (...).</i>	1905

³⁰Wierzbicka, A., op. cit., s. 178 och 171.

³¹Detta exempel är intressant eftersom den svenska motsvarigheten till den polska konstruktionen "twarz komuś się rozjaśniła" verkar vara "någon sken upp". Själva verbet "att skina upp" presupponerar alltså att det måste vara ansiktet medan det i polskan lika gärna kan vara "ögonen" ("oczy") eller "blicken" ("spojrzenie"). Därför kan översättningen *Löjtnantens ansikte sken upp* se ut som en polonism, men *Svensk handordbok - konstruktioner och fraseologi från 1977* citerar den som helt korrekt och användbar: *hans ansikte sken upp*, s. 675.

³²Här finns det också ytterligare ett morfologiskt problem som orsakar en semantisk förändring. Formen *dłoni* är en synkretisk form ("dłoń" i gen. sing. och "dłoni" i gen. plur.). Den polska mottagaren av texten vet inte om det rör en eller två händer. Som man kan se har, denna form i två av de svenska översättningarna (1895, 1905) tolkats som singularis (*hand*) men i den tredje översättningen där ordet *grepp* användes är båda möjligheterna tillåtna (en eller två händer).

Pärlemusslan lossnade sakta ur *hans* grepp (...). 1966

De semantiska funktioner som fylls av dativformerna i ovan citerade polska satser återges i de svenska översättningarna enligt följande schema:

		POSSESSIVITET	EXPERIENCER
(7)	1886	possessivpronomen	uttrycks inte
	1894	bestämd form	uttrycks inte
	1994	bestämd form	uttrycks inte
(8)	1886	possessivpronomen	uttrycks inte
	1897	possessivpronomen	uttrycks inte
(9)	1945	genitivkonstruktion	uttrycks inte
(10)	1945	uttrycks inte	uttrycks inte
(11)	1895	possessivpronomen	uttrycks inte
	1905	possessivpronomen	uttrycks inte
	1966	possessivpronomen	uttrycks inte

Det är lätt att se att den semantiska funktionen av EXPERIENCER inte återgetts i de svenska översättningarna oberoende av vem som är översättare och när översättningen gjorts. Det betyder att även om översättningarna nästan har samma semantiska värde som de polska konstruktionerna så skiljer de sig ändå semantiskt från det polska originalet just på grund av avsaknaden av EXPERIENCER. Här kan man åter citera Langacker: "[they] present the same scene through different images".³³

3. Dativ som partikel

En separat grupp av dativer är orden *sobie, mi, ci, nam*. Orsaken till att jag betraktar dessa separat är att de å ena sidan kan förekomma i vanliga dativkonstruktioner som de nyss analyserade och då uppträder som vanliga dativ-

³³Langacker, R., op. cit. s. 39.

former av personliga pronomen i de semantiska rollerna av RECEIVER eller EXPERIENCER, och att de å andra sidan är mycket speciella och kan förekomma i kontexter där en annan dativform är omöjlig.³⁴

Det rör sig alltså om oböjliga dativformer reducerade till partiklar som är emotionellt laddade. Men även här är det i vissa fall svårt att bedöma om det rör sig om en partikel eller en vanlig dativform. Jag har valt närmare analysera lexemet *sobie*.³⁵

Den oböjliga formen *sobie* är mycket intressant ur ett översättningsperspektiv eftersom den fyller en viss semantisk funktion och är typisk för det polska språket. Den används också gärna av Sienkiewicz i de texter som utgör mitt illustrationsmaterial. Traditionellt betraktas den både som "dativus ethicus" alltså som dativform som uttrycker sändarens emotionella inställning till yttrandets innebörd och som "dativus commodi". Men saken är varken klar eller enkel. Vilka semantiska funktioner har då *sobie* i Sienkiewicz' texter?

Sobie används generellt för att framställa handlingen som trevlig och på sätt och vis till nytta för deltagaren, som i följande exempel:

³⁴Maria Szuprczyńska hävdar t. ex. att orden *sobie*, *mi*, *ci*, *nam* är homonyma. Enligt henne finns det *sobie*₁, *mi*₁, *ci*₁, *nam*₁, och *sobie*₂, *mi*₂, *ci*₂, *nam*₂. Dativformerna markerade med ₁ är former av personliga pronomen medan de markerade med ₂ är separata lexikala enheter som är begränsade bara till en form och inte kan ersättas med andra dativformer. Som exempel ger hon meningen *To ci heca!* där *ci* inte kan ersättas med någon annan dativform (man kan inte säga: **To Janowi heca*, man kan heller inte ersätta ett sådant *ci* med en form som inte är enklitisk **To tobie heca*. Däremot i meningen *Podobam ci się* kan *ci* ersättas med vilken som helst dativform: *Podobam się Janowi, wam, sobie*.

³⁵Lexemet "sobie" har trots att det är så specifikt ignorerats av de lingvister som studerat dativ. A. Wierzbicka (op. cit.) nämner det inte ens trots att hon räknar upp 31 olika semantiska typer av polska konstruktioner med dativ. L. Janda (op. cit.) analyserar tjeckiskan "si" men påstår samtidigt att formen är typisk för tjeckiskan och bara förekommer sporadiskt i andra slaviska språk. "Sobie" i polskan har dock nästan samma semantiska funktioner som "si" i tjeckiskan och är lika typisk. En separat studie av *sobie* har gjorts av Łojasiewicz, A., *Słowo sobie w połączeniach idę sobie, śpiewam sobie*, *Poradnik Językowy* 1992, z. 7, s. 508-521.

- (12) *Skrzetuski więc z Zaćwilichowskim siedli sobie*
*w kącie osobno (...)*³⁶ OM
 Skrzetuski och Zacwilichowski slogo sig ned
 i ett hörn (...) 1945
- Själva handlingen som uttrycks av predikaten brukar vara antingen neutral eller positiv (som upplevelse för handlingens deltagare). Men om handlingen är negativ så är funktionen av *sobie* att försvaga verbets negativa innebörd, att lindra de element av ansträngning som ingår i verbets betydelse:
- (13) (...) *i pewno myślał sobie, że cała wieś gra (...)*. JM
 (...) och trodde att hela byn spelade. 1894
 (...) och säkert tänkte han att det sjöng om
 hela byn. 1994
- (14) "*Jechał go sęk — myślał sobie — niechże mi w drogę*
nie włazi, bo go zetrę." OM
 "Åt skogen med honom", tänkte Jan "bara han inte
 går i vägen för mig, ty då slår jag ihjäl honom." 1945
- (15) *A no! myślę sobie: kiedy tak, to nasza panienska*
od niego bezpieczna — i wróciłem. OM
 (...) och då tyckte jag att jag kunde vända hem. 1945

I ovan citerade meningar kan *sobie* tolkas som "dativus commodi" (*myślał*

³⁶Den polska frasen *siedli sobie* har en svensk motsvarighet i form av frasen *slogo sig ned*. De båda fraserna kan förefalla ekvivalenta på grund av det svenska reflexiva pronomenet *sig* som liknar det polska *sobie*. Men likheten är bara skenbar. Den svenska frasen måste betraktas som en lexikalisk enhet bestående av 3 olika ord som utgör en semantisk helhet (man kan säga *slogo ned* eller *slogo sig* men då har fraserna en helt annan betydelse). Ordet *sig* spelar inte samma självständiga semantiska roll i den svenska satsen som polskans "sobie" och kan inte tolkas som en svensk semantisk ekvivalent till det polska lexemet.

sobie [*dla przyjemności*] 'han tänkte för nöjes skull'). Men dessutom har *sobie* i kombination med verbet "myśleć" en mycket speciell funktion nämligen att lindra den ansträngning som ingår i verbets betydelse.³⁷ Som man ser översatts polska uttrycken *myśleć sobie* på tre olika sätt:

(13) <i>myślał sobie</i> :	trodde [han]	1894
	tänkte	1994
(14) <i>myślał sobie</i> :	tänkte Jan	1945
(15) <i>myśleł sobie</i> :	tyckte jag	1945

Mellan de tre ovannämnda polska användningarna av "myśleć sobie" kan man inte hitta någon semantisk skillnad; alla har till och med ett gemensamt drag i det att de uttrycker handlingen som om den inte är "besvärlig". De svenska ekvivalenterna saknar det sistnämnda draget men skiljer sig från varandra i semantiskt värde. Det är möjlig eftersom svenska språket i motsats till polskan har utarbetat tre olika lexem för att uttrycka det som på polska uttrycks med ett enda lexem.

Lexemet *sobie* kan också lindra extremt negativa element som ingår i verbets betydelse, som i följande exempel med verbet *konać* (att dö):

(16)	(...) <i>a trzeciego [dnia] konał już sobie spokojnie</i> (...).	JM
	Tredje dagen blef hans sista.	1886
	(...) och han redan tredje dagen därefter om	
	aftonen dog han (...)	1894
	(...) och den tredje dagens afton låg	
	han redan för döden (...)	1994

Här har *sobie* den semantiska funktionen att uttrycka AGENTENS "försoning" med handlingen. Det är svårt att tolka detta som "dativus commodi" men

³⁷En liknande funktion har "sobie" i kombination med alla verb som uttrycker en handling vars betydelse innehåller en komponent av fysisk eller psykisk ansträngning t. ex. *pracować, nosić, rozwiązywać*.

en viss "lindring" av obehaget föreligger. Översättarna har valt antingen en förändring på det lexikala planet (som i översättningen av (16) från 1886 och 1994) eller använt den relativt närliggande svenska ekvivalenten till det polska *konat*, nämligen *dog*, utan någon extra emotionell laddning.

Som jag redan tidigare påpekat är användningen av *sobie* varken klar eller enkel. Att den inte är enkel framgår av de nyss analyserade exemplen, men meningarna med *sobie* är ofta också oklara och kan tolkas på olika sätt. I de fall där predikatet är enställt som t. ex. *myślał sobie* är den semantiska funktionen av *sobie* entydig. Predikaten ger inte någon plats för dativ och därför kan inte *sobie* betraktas som en dativform av reflexivpronomen "się" utan bara som ett oböjligt lexem med de semantiska funktioner som redovisats tidigare. Man kan inte ersätta lexemet *sobie* med någon annan dativform och säga: **myślał jemu, myślał Janowi*. Situationen blir mer komplicerad med två- och treställiga predikat där det finns plats för dativ. I sådana fall är det svårt att avgöra om *sobie* intar dativens plats och skulle kunna betraktas som dativform av pronomen "się" eller om platsen är tom och *sobie* är en representant för ett oböjligt lexem. Detta kan åskådliggöras med hjälp av några exempel ur Sienkiewicz' texter:

(17)	<i>Potem zrobił sobie sam skrzyпки z gonta (...).</i>	JM
	Han gjorde <i>sig sjelf</i> en fiol af en plankstump (...).	1886
	Han gjorde <i>sig sjelf</i> en fiol af lindbark (...).	1894
	Omsider gjorde han <i>sig</i> en egen fiol av takspån (...)	1994

I den här meningen intar *sobie* dativens plats vid transitivt verb "zrobić". Därför kan dess semantiska funktion tolkas som RECEIVER (som är identisk med AGENT). Men den kan också tolkas som det oböjliga lexemet *sobie* med en semantisk funktion som ligger nära s.k. "dativus commodi" dvs. "nyttans dativ".³⁸

³⁸Då skulle dativens plats vara tom och följande konstruktion förmodligen möjlig: *Potem zrobił sobie sam ojcu skrzyпки* (*sobie* - 'för nöjes skull', *sam* - 'själv', *ojcu* - 'åt fadern').

De svenska översättningarna är här entydiga och återger den semantiska funktionen av RECEIVER men förbigår funktionen "för nöjes skull".

Ännu mer intressanta är exempel med *sobie* där predikaten står i pluralis. I sådana konstruktioner tillkommer ytterligare en semantisk funktion, dvs. reciprocitet där växelverkan (ömsesidig handling) uttrycks:

- (18) *Czuwający w stanicach rycerze opowiadali*
sobie w owych czasach (...). OM
 Riddare, som höllo vakt i kosackbyarna
 på den tiden, brukade berätta *för varandra (...).* 1945

I Sienkiewicz' mening kan *sobie* ha tre semantiska funktioner. Som dativform av pronominet "się" markerar *sobie* RECEIVER av handlingen. I de fall där AGENT \neq RECEIVER har dativformen en reciprok funktion ("de berättade för varandra"); i de fall där AGENT = RECEIVER betyder dativformen ungefär "var och en berättade för sig själv". Men dessa funktioner är bara potentiella. I texten kan konstruktionen tolkas "antingen... eller" (reciprokt eller reflexivt). Till dessa två tillkommer funktionen hos det oböjliga lexemet "för nöjes skull". Den svenska ekvivalenten till den polska formen *sobie* har bara en semantisk funktion och den är reciprok. Bland alla av mig hittills analyserade exempel på *sobie* i Sienkiewicz' texter och deras svenska motsvarigheter har jag hittat endast ett enda fall där översättaren försökt återge den semantiska funktionen hos den emotionellt laddade dativpartikeln:

- (19) (...) *a starzy Zaporozcy opowiadali sobie*
przy ognisku dziwy o tym, co się czasami działo
w owych głębinach leśnych (...) OM
 Äldre zaporogkosacker brukade gärna berätta
 för varandra, vid brasan, om allt underligt som
 hände i skogarnas djup. 1945

I den polska meningen har dativformen samma semantiska funktioner som i

den föregående meningen. Översättaren återger två av dem (den reciproka och den emotionella) med hjälp av lexikala medel och tack vare detta har ekvivalensgraden mellan båda texterna blivit mycket högre.³⁹

Sammanfattningsvis kan man säga att det finns olika ekvivalensgrader mellan polska konstruktioner som innehåller "dativus commodi/incommodi" och "dativus possessivus" och deras svenska motsvarigheter. I satser där dativen endast markerar RECEIVER av handlingen, alltså i prototypiska användningar av dativ, överförs dess funktion vanligen till svenska. Skillnaden kan ligga i betoning: antingen betonas vägen från AGENT till RECEIVER eller tillståndet där RECEIVER har blivit ägaren.

I satser där dativen uppfyller flera semantiska funktioner, d.v.s. inte markerar bara RECEIVER utan också uttrycker possessivitet samt emotionell relation mellan dativens referent och objektet, eller i satser där dativen markerar EXPERIENCER samt uttrycker possessivitet, överförs bara en funktion och det är vanligen den possessiva. Det är likadant med översättningar av polska konstruktioner som innehåller "sobie" där den emotionella laddningen inte överförs till svenska.

Orsaken till att vissa funktioner som dativen fyller i polska texter inte överförs till svenska kan vara inte bara individrelaterade och språkspecifika utan också kulturspecifika. Här återspeglas skillnaden mellan två kulturer som har utarbetat olika språkmedel för att uttrycka det som anses vara väsentligt inom varje kultur. Denna studie har endast haft till syfte att kartlägga och beskriva

³⁹Observera att i meningen (18) förekommer samma konstruktion *opowiadali sobie*, men den har här översatts på ett annat sätt av samme översättare.

semantiska skillnader som uppstår mellan polska och svenska texter på grund av översättning av polska dativkonstruktioner till svenska. Studien kan vara en utgångspunkt för vidare undersökningar om och hur dessa skillnader är kulturförankrade.